

Vojtech, Miloslav

Prozaický fragment Pavla Jána Tomáška Obchodníci : (otázky literárnohistorickej recepcie, interpretácie a česko-slovenské súvislosti textu)

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 203-213

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81620>

Access Date: 22. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Miloslav Vojtech (Bratislava)

Prozaický fragment Pavla Jána Tomáška *Obchodníci* (Otázky literárnohistorickej recepcie, interpretácie a česko-slovenské súvislosti textu)

Abstrakt

Príspevok sa venuje otázkam literárnohistorickej recepcie prozaického fragmentu Pavla Jána Tomáška *Obchodníci* (1846), jeho vnímaniu dobovou literárnou kritikou, problematike jeho interpretácie, ako aj okolnostiam jeho vydania na pozadí zápasov o podobu slovenského spisovného jazyka v 40. rokoch 19. storočia. Osobitnú pozornosť venuje intertextovým súvislostiam prózy, jej vzťahom k okruhu prozaikov almanachu *Zora*, súvislostiam s homiletikou Jána Kollára, s dobovými biedermeierovskými literárnymi tendenciami a otázke Tomáškovho literárneho jazyka. Tomáškova próza svojím tematickým zameraním dokumentuje inovácie v slovenskej próze prvej polovice 19. storočia, prispela k prekonávaniu sentimentálnych schém a vniesla do slovenskej literatúry nový prvok – tematizáciu mestského prostredia, vďaka čomu ju možno nazvať aj prvou prózou mestského typu v slovenskej literatúre.

Kľúčové slová: próza, literárnokritická recepcia, literárna história, interpretácia, intertextové súvislosti, biedermeier, literárny jazyk

Abstract

Ján Tomášek's Prosaic Fragment *Obchodníci*. (Questions of Literary-historical Reception, Interpretation and Czech-Slovak Context)

The contribution discusses how Pavel Ján Tomášek's prosaic fragment *Obchodníci* (Merchants, 1846) was perceived by literary critics of his era. Besides this work's reception in literary history, the contribution also deals with problems of interpretation of the fragment, as well as with the circumstances of publishing it, considering discussions about Standard Slovak in the 1840s. The contribution pays particular attention to inter-textual connections of the prose, especially to its relation to a circle of fiction writers around the almanac *Zora* (Morning Star), to Ján Kollár's homilies, to tendencies of Biedermeier in literature, as well as to Tomášek's literary language. The theme of his prose shows innovations in the Slovak fiction in the first half of the 19th century. It contributed to overcoming sentimental schemes and introduced a new element into Slovak literature—town. Thanks to these elements, the prose can also be considered the first prose of urban type in Slovak literature.

Key words: prose, reception in literary criticism, literary history, interpretation, inter-textual connections, Biedermeier, literary language

Prozaický fragment Pavla Jána Tomáška (1802 – 1882) *Obchodníci* s podtitulom *Povídka z nových časův*, vydaný v Levoči v roku 1846 v češtine pod pseudonymom Činorád Věrný¹, nesporne patrí k jedinečným literárnym textom dokumentujúcim hľadanie nových ciest slovenskej prózy prvej polovice 19. storočia. Ide o prózu, ktorá sa pokúsila vniesť do slovenskej literatúry nové a aktuálne témy, prispela k prekonávaniu sentimentálnych schém dominujúcich v slovenskej próze 30. rokov 19. storočia, a čo je najdôležitejšie, vniesla do slovenskej literatúry nový prvok – tematizáciu mestského prostredia, vďaka čomu ju možno nazvať aj prvou prózou mestského typu v slovenskej literatúre.² Napriek tejto jedinečnosti a inovatívnosti nebola (s výnimkou niekoľkých štúdií) výraznejšie docenená slovenskou literárnou historiografiou. Odpoveď, prečo je tomu tak, tkvie najmä v skutočnosti, že Tomáškov text nebol doposiaľ publikovaný v žiadnej novej edícii (s výnimkou niekoľkých kratších úryvkov v textových antológiách³) a druhá príčina sa spája s Tomáškovým literárnym jazykom – češtinou, ktorej použitie sa v roku 1846, teda bezprostredne po kodifikácii štúrovskej slovenčiny, vnímalo ako anachronické a interpretuje sa aj ako autorova priama reakcia na kodifikáciu nového spisovného jazyka. Recenzia Tomáškových *Obchodníkov* od Jána Francisciho publikovaná v *Orle tatránskom* naznačuje, že text mal autor hotový už skôr a jeho publikovanie bolo motivované práve novokodifikovanou slovenčinou. *Obchodníkov* dokonca označuje za „prvý spis, ktorý slovenčina zo stolíka priateľa češtiny na svetlo vyvolala“⁴. Andrej Mráz, autor jednej z mála komplexnejších štúdií venovaných Tomáškovej próze, vyslovuje v tejto súvislosti hypotézu, že Tomášek napísal *Obchodníkov* „začiatkom štyridsiatych rokov, v časoch, keď dokončil svoje rozpravy o maďarizácii“⁵, teda približne okolo roku 1841, kedy vyšiel jeho spis *Der Sprachkampf in Ungarn*. Túto Mrázovu hypotézu o čase vzniku textu môžu potvrdzovať

¹ *Obchodníci. Povídka z nových časův od Činoráda Věrného. Svazček I.* Levoča: Písmem Jana Werthmüllera a syna, 1846.

² Stručný epický pôdorys tohto prozaického fragmentu tvoria osudy slovenského mladíka Alichovského v Pešti. Učiteľský syn Alichovský, rodák z Tekovskej stolice, prichádza do Pešti, aby si našiel prácu ako obchodník. Uchádza sa o miesto v obchode pána Bára, no napriek odporúčaniu miesto hneď nedostane. Ubytuje sa v lacnom penzióne pani Turskej a počas čakania a pracovnú príležitosť sa venuje štúdiu odbornej literatúry o obchode a podnikaní. U pani Turskej sa zoznámia s viacerými ľuďmi, predovšetkým so študentom medicíny, Nemcom Hengemannom, ktorý je Alichovského morálnym a svetonázorovým protípólom. Po čase dostáva prácu u pána Bára, kde spoznáva ďalších ľudí: Čecha Kalinu, Srba Rádicia a Maďara Sziványiho. Alichovského vzťah ku Kalinovi a Rádiciovi je pozitívny a ich priateľstvo tiež ovie demonštruje ideu slovanskej vzájomnosti, a naopak, vzťah k Maďarovi Sziványimu je komplikovaný. Sziványi kradne Bárovi peniaze, vedie zhýralý život a inštinktívne nenávidí Alichovského. Chce ho dokonca kompromitovať v očiach pána Bára a obviní ho z krádeže peňazí, ktoré, samozrejme, vzal predtým on sám. Sziványiho podvody sú odhalené počas plesu Alichovským, ktorého Sziványi zraní. Príbeh však zostal nedokončený, potenciálne možnosti riešenia konfliktu sú tu viaceré.

³ Prvé štyri kapitoly sú publikované v slovenskom preklade v antológii KRAUS, C. *Slovenský klasicizmus. Próza*. Bratislava: Tatran, 2004, s. 344 – 372.

⁴ FRANCISCI, J. In: Orol tatránsky I, 1846, s. 238. Recenzia vyšla bez názvu v rubrike *Literatúra*.

⁵ MRÁZ, A. *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci*. In: Litteraria. Štúdie a dokumenty I. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 87.

realie situované do 30. rokov 19. storočia, no niektoré, doposiaľ neanalyzované intertextové súvislosti Tomáškovy prózy zasa dokazujú, že Tomášek na texte musel pracovať ešte aj po roku 1844⁶. Za Tomáškovu priamu reakciu na štúrovskú kodifikáciu však možno považovať skôr jeho príspevok v zborníku *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846)⁷.

Reflexiu Tomáškovy prózy v slovenskom kultúrnom prostredí ovplyvnila najmä skutočnosť, že text *Obchodníkov* vyšiel nielen v čase výmeny literárnych jazykov, ale aj v čase generačnej výmeny, ktorá nastala na prelome 30. a 40. rokov, v období nástupu romantickej estetiky a poetiky. Vnímanie Tomáška ako člena staršej literárnej generácie mladými romantikmi navyše ovplyvňovala ich osobná skúsenosť s ním ako s profesorom levočského lýcea, kam sa po Štúrovom suspendovaní z námestníckeho miesta na bratislavskom lýceu prenieslo centrum slovenského študentského hnutia. J. Francisci vo *Vlastnom životopise* (1909) o Tomáškovi na jednej strane hovorí ako o úprimnom, dobrom, pracovitom a poctivom človeku, no na druhej strane nezabúda pripomenúť jeho nerozhodnosť a strach otvorene prejať svoje národné cítenie.⁸

Tomáškov prozaický fragment po svojom vydaní v roku 1846 vzbudil veľmi živý záujem literárnej kritiky. Okrem recenzie J. Francisciho sa k textu vyjadril aj Jozef Miloslav Hurban, Karel Havlíček i Božena Němcová⁹. Francisci, ktorý Tomáška dôverne poznal z čias levočských štúdií, odhliadnuc od kritických výhrad zameraných najmä voči jazykovej stránke textu, *Obchodníkov* prijíma pomerne zhovievavo a oceňuje najmä inovatívnosť a aktuálnosť zvolenej témy. J. M. Hurban

⁶ Na stranách 47 – 48 Tomášek sumarizuje obsah Kollárovej kázně *Velká města, velké hřichy* publikovanej v druhom zväzku *Kázní a řeči* z roku 1844. Zo spôsobu, ako Tomášek rekapituluje túto kázeň, vyplýva, že musel vychádzať z jej publikovanej verzie.

⁷ Tomášek zostal verný češtine až do konca svojho života. V rokoch bachovského absolutizmu patrila k okruhu zástancov Kollárovej česko-slovenčiny, a v rokoch 1870 – 1875 vydal dokonca české preklady niekoľkých Ciceronových rečí – *Ciceronovy řeči vybrané. Bibliotéka klassikův řeckých a římských*. Přeložil Pavel Jan Tomášek. Praha: Edvard Grégr, 1870 – 1875.

⁸ Francisci v tejto súvislosti doslova hovorí: „*Tomášek bol rozhodne slovenského národného cítenia, čo on síce vtedy naproti nám žiakom a pred levočským obecnstvom neprejavil, ale pozdejšími svojimi slovenskými literárnymi prácami dokázal.*“ FRANCISCI, J. *Vlastný životopis*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 68. Tieto Tomáškovy povahové črty sa naplno prejavovali nielen v rokoch jeho levočského pôsobenia, v období národnostných sporov na lýceu, ktoré sa vystupňovali najmä po vydaní almanachu *Jitřenka* (1840), kedy Tomášek zostal stáť v ústraní, ale najmä v neskorších obdobiach. Do revolučných udalostí v rokoch 1848/1949 sa nezapojil a zostal v pasivite, v porevolučných rokoch zastával pomerne významné funkcie. Z iniciatívy J. Kollára bol menovaný za školského radcu na košickom miestodržiteľskom úrade a postupne sa vzdŕaloval od problémov slovenského národného života. Na toto obdobie Tomáškovho pôsobenia sa vzťahuje charakteristika, ktorú vyslovil historik Július Botto: „*Profesori Hlaváček a Tomášek nemali zmyslu pre vývin národného povedomia Slovákov. Poženili sa v Levoči s Nemkami, mali nemecké domácnosti, ich dievky ani nevedeli po slovensky, ani nevidiac, ani necítiac potreby vychovávať a posvätiť ich k službe národnej [...]. Oni vychovali zo svojich dieťok renegátov, maďarónov a Nemcov.*“ BOTTO, J. *Kultúrny a dejepisný obrázok zo života slovenského mestečka*. In: Slovenské pohľady, 1911, s. 407 – 408.

⁹ Podrobne sa literárnokritickej reflexii *Obchodníkov* venuje Andrej Mráz v štúdiu *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty I*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 69 – 73.

je však v porovnaní s Francisciho hodnotením oveľa striktnější. Kritike podrobuje nielen autorov jazyk, ale aj jeho kompozičné a fabulačné postupy či koncepciu postáv¹⁰. S oveľa priaznivejším hodnotením sa však Tomášková próza stretla na českej strane. Pozitívne ju prijal Karel Havlíček. Na próze vyzdvihol najmä autenticitu, s ktorou Tomášek zobrazil krásu „*povahy svého lidu*“¹¹ a ocenil i jej jazykovú podobu. Záujem českej kultúrnej verejnosti Tomášková próza vyvolávala aj neskôr, ako to dokumentuje list B. Němcovej G. K. Zechenterovi Laskomerskému z 19. októbra 1857¹².

V nasledujúcich deceniách 19. storočia Tomášek a jeho prozaický fragment upadli takmer do zabudnutia. Ojedinele sa jeho meno spomína iba v memoárových a autobiografických prácach príslušníkov romantickej generácie. J. Vlček ho vo svojich *Dejinách literatúry slovenskej* (1889, 1890) spomína iba okrajovo v súvislosti so spisom *Der Sprachkampf in Ungarn*, pričom o prozaickom fragmente *Obchodníci* nehovorí vôbec¹³. Záujem o osobnosť P. J. Tomáška oživil až v medzivojnovom období Albert Pražák monografickou štúdiou *Ze života a díla Pavla Jana Tomáška* (1926)¹⁴ a neskôr v práci *Literární Levoča* (1939)¹⁵, no so systematickými štúdiami venovanými *Obchodníkom* sa stretávame až v neskôr. Za prvú zásadnú literárnohistorickú štúdiu reflektujúcu Tomáškovu prózu môžeme považovať prácu Andreja Mráza *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci* (1958). V súvislosti s Tomáškovým textom A. Mráz píše: „*Už Němcovej záujem o Tomáškových obchodníkov a jej vysoké hodnotenie tejto práce mohlo byť dostatočným popudom, aby sa naša súčasná literárna história znovu zainteresovala o toto dielo, osvetlila jeho vlastnosti, zaradila ho do vývinových súvislostí a skúmala aj jeho dosah pre našu prítomnosť.*“¹⁶ Ďalej dodáva, že tento literárny text „*je vo vývine slovenskej literatúry závažným nedoceneným dokumentom o umeleckých a ideovo-spoločenských úsiliach koncom prvej polovice 19. storočia.*“¹⁷ A. Mráz vo

¹⁰ Podrob. HURBAN, J. M. *Obchodníci. Povídka z nových časův od Činoráda Věrného. Svazček I.* In: Slovenské pohľady, 1847, diel I, zv. 2, s. 48. Publikované aj v antológii *Slovenská literárna kritika. I. zväzok*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, s. 83–84 pod názvom *Obchodníci Činoráda Věrného*.

¹¹ HAVLÍČEK, K. *Sebrané spisy. Vydány nákladem Svatoboru. Svazek I.* Praha: Tisk Jaroslava Pospíšila, 1870, s. 199. (Pôvodne publikované v *Českej včele*, 1846, č. 59).

¹² Božena Němcová v tejto súvislosti píše: „*Psala jsem také p. Tomášikovi, školnímu radovi do Košic, stran jeho románu Obchodníci, radila jsem mu, aby ho podruhé vydal, protože vyšel jen první svazek. Tehdy mi odepsal, že mi pošle rukopis, a abych se tedy postarala o nakladatele, což ráda udělám. Píše mi také, že hodlá psát romány: „Matej z Trenčína“, „Ctibor z Cimburka“ a „Jiskra z Brandejsa“. Jestli tomu tak, tedy by o jednoho spisovatele slovenského bylo více a věřte co se beletristiky týká, že byste se ním všude chlubit mohli. Jeho Obchodníci velmi Havlíček nebožtík pochválil.*“ Slovenský archív. Božena Němcová dr. G. K. Zechenterovi. In: Slovenské pohľady, roč. 31, 1911, s. 187.

¹³ Porov. VLČEK, J. *Dejiny literatúry slovenskej*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, s. 217.

¹⁴ Publikované v knihe PRAŽÁK, A. *Slovenské studie*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1926, s. 34–54.

¹⁵ PRAŽÁK, A. *Literární Levoča. Příspěvky k některým episodám jejího vývoje*. Praha: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1939.

¹⁶ MRÁZ, A. *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty I.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 69–70.

¹⁷ *Ibidem*, s. 73.

svojej štúdií podrobne reflektuje *Obchodníkov* nielen v širších a neraz komplikovaných súvislostiach autorovho života a tvorby, ale aj v súradniciach vývinu slovenskej literatúry prvej polovice 19. storočia, s akcentom na vývin prózy a prozaických žánrov. Čo je však najdôležitejšie, Tomáškovu prácu uchopuje ako prvý analyticky a interpretačne¹⁸, hoci s viacerými limitmi danými stavom vtedajšieho poznania i dobovými metodologickými obmedzeniami.

Na A. Mráza nadviazal v roku 1968 Viliam Marčok hĺbkovou (a dodnes jedinečnou) štruktúrálnoú analýzou tohto textu, ktorú zaradil do svojej knihy *Počiatky slovenskej novodobej prózy*¹⁹. V. Marčok rozvinul a najmä spresnil, dopovedal a vyriešil viaceré momenty a problémy naznačené A. Mrázom. Pokúša sa vyriešiť najmä protirečenie, s ktorým A. Mráz zápasil. Išlo najmä o to, že Tomáškovkej próze sa na jednej strane priznávali nesporné umelecké kvality, no na druhej strane sa tvrdilo, že nezapadla do vývinu slovenskej obrodeneckej prózy. Dokazuje to najmä pomerne rozpačité a výrazne ideologizujúce konštatovanie A. Mráza v závere jeho analýzy: „*Tomášek pri všetkých svojich nábehoch pozorovať prítomnosť a hľadiť do budúcnosti predsa len túžobne obracal svoj pohľad do minulosti, ktorú si v zmysle reakčnom idealizoval. Literárne tento autor [...] naskrze nevládal prispôsobovať sa výbojom a novotám našej umeleckej prózy, reprezentovanej štúrovcami a ďalšou vývinovou epochou.*“²⁰ V. Marčokovi sa naopak podarilo nájsť pre Tomáškov text pevné miesto vo vývine slovenskej obrodeneckej prózy, a tým vyriešiť protirečenie, ktoré sa v súvislosti s *Obchodníkmi* objavovalo v slovenskej literárnej histórii. V. Marčok (a v tom je zásadný rozdiel od Mrázovej zväčša kultúrno-historickej analýzy) Tomáškovu prózu vníma na pozadí celého komplexu textov slovenskej preromantickej prózy a jej diachronických a typologických súvislostí, a to nielen v ideovo-tematickej rovine, ale detailne sa púšťa hlbšie do jej vnútornej štruktúry – do kontextu postáv, rieši otázky sujetovo-fabulačných vzťahov, venuje sa motivickej analýze, kontextovým postupom, podobe Tomáškovkej vety ako priesečníku štýlových rovín textu či problematike Tomáškovho jazyka. V. Marčok Tomáškovu prózu pevne zaraďuje do vývinového radu slovenskej obrodeneckej prózy, a z hľadiska jej vývinu ju hodnotí ako prvú a zároveň poslednú kompozične a štylisticky zvládnutú prózu preromantického obdobia. Na margo *Obchodníkov* poznamenáva: „*Vnútorňá jednota a vzájomná podmienenosť ideových, noetických a zobrazovacích plánov je na svoju dobu skutočne pozoruhodná. Tomášek sa ako prvý prozaik pokúsil o zobrazenie širších spoločenských otázok pomocou koncentrovanej témy, čím naznačil cestu, ako možno prekonať všeobecnosť dobových*

¹⁸ O Mrázovo hodnotenie Tomáškových *Obchodníkov* sa opiera aj krátka pasáž Karola Rosenbauma venovaná tomuto textu v akademických *Dejinách slovenskej literatúry II*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 142 – 143.

¹⁹ MARČOK, V. *Počiatky slovenskej novodobej prózy (Próza klasicistická a preromantická)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968, kapitola *Obchodníci P. J. Tomáška (Narúšanie tradičných schém pod tlakom skutočnosti)*, s. 293 – 335.

²⁰ MRÁZ, A. *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty I*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 101 – 102.

*konceptii (slovanstvo, kresťanstvo). Ottmayer a Kuzmány sa usilovali o vykreslenie slovanských postáv, kým Tomášek do centra svojho umeleckého záujmu postavil Slováka, čím sa najviac priblížil k štúrovcom.*²¹

Systematickú analýzu V. Marčoka z roku 1968 môžeme zatiaľ považovať za posledné systematické uchopenie Tomáškovho prozaického textu. Samozrejme, od vzniku Marčokovej monografie uplynulo už takmer polstoročie, ktoré v slovenskej literárnej histórii prinieslo aj nové pohľady a interpretácie vývinu slovenskej literatúry v predromantickom období, ktoré umožňujú vnímať Tomáškov text, ktorý svojou štruktúrovanosťou a viacvrstevnosťou v sebe stále obsahuje značný interpretačný potenciál, v nových súvislostiach. Z množstva podnetov, ktorý tento text ponúka, sa v príspevku výberovo obmedzím na tri okruhy: na otázku intertextových súvislostí Tomáškovho textu, na otázku jeho vzťahu k *biedermeieru* a na problematiku literárneho jazyka.

Otázku intertextových súvislostí tejto prózy naznačovali už jej prvé literárne kritiky. J. Francisci ju dokonca dáva do spojitosti so súdobou európskou literatúrou.²² Próza sama osebe dokazuje, že Tomášek bol veľmi vzdelaným, jazykovo zdatným a sčítaným autorom, veľmi dobre zorientovaným vo vtedajších európskych literatúrach i v domácej prozaickej produkcii, ktorú reprezentovala predovšetkým spisba v almanachoch *Zora* a *Hronka*. A. Mráz Tomášekovi vyčítal najmä to, že s podnetmi z inonárodných literatúr narábal eklekticky, že svoj text „*skladal z takých nesúrodých prvkov, že vedľa bystro odpozorovaných realistických jednotlivostí sú v nej i hojné vrstvy naplavenín literárnych manier úpadkových, konvenčných, vyúsťujúcich do sentimentalizmu.*“²³ Svoje tvrdenia však nekonkretizuje, jedinou súvislosťou s autormi európskeho sentimentalizmu je iba úvodné motto tvorené úryvkom z dobovo populárneho románu anglického spisovateľa Olivera Goldsmitha (1728–1774) *Wakefieldský farár* (1764), ktoré anticipuje príbeh i ideové východiská Tomáškových *Obchodníkov*. Oveľa výraznejšie súvislosti však Tomáškov text vykazuje so súdobou slovenskou literárnou produkciou.

²¹ MARČOK, V. *Počiatky slovenskej novodobej prózy (Próza klasicistická a preromantická)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 335. Dôležité je najmä Marčokovo konštatovanie, ktoré sa týka otázky emancipácie prózy v prvej polovici 19. storočia. V tejto súvislosti (aj s istou dávkou objektívneho kriticismu) hovorí, že aj keď sa Tomášek „*nedokázal úplne zbaviť didaktizujúcich a publicistických tendencií, jeho próza je i napriek tomu významným krokom na ceste k emancipácii epickéj beletristickej štruktúry od štruktúry kazateľsko-rečnickej a náučno-popularizačnej*“, ktorá spoluvytvárala podobu väčšiny prozaickej produkcie tohto obdobia. Na interpretácie A. Mráza a V. Marčoka nadviazal aj Július Noge vo svojej práci *Slovenská romantická próza* (Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 72–85), kde sa o Tomáškovom texte zmiňuje v súvislosti s rekonštrukciou prólogu k dejinám slovenskej romantickéj prózy, teda prózy klasicistickej a preromantickej.

²² „*Forma povesti tejto je tá istá, ktorú si novejšia európska beletristika prisvojila. Bohatosť deja síce niet tol'kej a rozmanitej ako napr. vo vykričaných Parížskych tajomstvách, ale dej pri všetkom tom nás nezunuje.*“ FRANCISCI, J. In: Orol tatránsky I, 1846, s. 238–240. Citované podľa vydania *Slovenská literárna kritika. I. zväzok*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, s. 110.

²³ MRÁZ, A. *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty I*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 88.

A. Mráz zdôrazňuje najmä jeho styčné body s okruhom prozaikov publikujúcich v almanachu *Zora*, no tieto súvislosti preceňuje. Tomáškov prôza vykazuje príbuznosť s prozaikmi *Zory* iba v jednotlivostiach, nie v komplexnosti svojej žánrovej a tematickej štruktúry. Tomášek sa charakterom svojej prózy naopak výrazne vzdialil od prototypu sentimentálnej novely reprezentovanej najmä textami Antona Ottmayera a Martina Sucháňa, ktorá dominovala medzi prozaickými žánrami almanachu. Tomáškov prôza však vykazuje oveľa tesnejšie súvislosti s Kollárovou homiletikou. Nie však v rovine kompozičných a štylistických postupov, ale skôr v oblasti tematickej. Kollárova kázne šírkou svojho záberu a akcentom na všeľudské a univerzálne hodnoty, ktoré prekračovali náboženskú persuzívnosť žánru, poskytovali bohatú zásobáreň myšlienok a tém, v ktorých sa odrážal nielen hodnotový svet autora, ale aj hodnotový svet človeka a intelektuála prvej polovice 19. storočia. Už J. M. Hurban vo svojej recenzii a neskôr i A. Mráz vo svojej štúdiu upozornili na súvislosť Tomáškov prôzy a Kollárovej kázne *Velká města, velké hříchy*²⁴. Hlavný hrdina Alichovský po prehýrenej noci hľadá útechu v chráme, kde „pozornost jeho zbudila kázeň, v nížto nadšený řečník dokázati se usiloval pravdivost toho přísloví velká města velké hříchy.“²⁵ Tomášek tohto „nadšeného řečníka“ priamo nepomenováva, no názov kázne a jej obsah, ktorý je tu v hlavných rysoch prerozprávany (vrátane upozornenia na dvojdielnu štruktúru kázne), priamo odkazujú k J. Kollárovi. Tomášek však nevyužíva impulzy Kollárovej kázne účelovo iba na tomto mieste, teda ako súčasť „výchovného posolstva“ hlavnému hrdinovi po skúsenostiach s odvrátenou stránkou veľkomestského života. Tak ako Kollárova kázeň vníma mesto ambivalentne – „velká města“ nie sú iba miestom veľkých hriechov, ale ako hovorí Kollár, „*velká města i velké cnosti!*“²⁶ – rovnako vníma mesto aj Tomášek – ako miesto vzdelanosti, kultúry, mravného a intelektuálneho rastu jednotlivca, ako priestor, ktorý dáva človeku možnosť získať moc nad sebou samým, „*nad tělem i nad duchem svým, nad srdcem i nade všemi smysly.*“²⁷ Ide o výrazný motivický činiteľ, s ktorým hlavný hrdina zápasí v celom texte a ktorý je súčasťou procesu jeho sebauvedomenia a presadenia sa v novom prostredí, budovanom na tradičnom protikladnom princípe Ja ↔ Oni (okolitý svet). Tomášek teda epicky rozvíja Kollárov ideový koncept, ktorý sa vinie priestorom celej prózy. Kollárova kázeň *Velká města, velké hříchy* však nie je jediným Kollárovým homiletickým textom, ktorého stopy môžeme pozorovať v Tomáškov prôze. Doterajšie interpretácie *Obchodníkov* prehliadali jeho tematickú súvislosť s ďalšou z Kollárových kázni –

²⁴ KOLLÁR, J. *Nedělní, sváteční a příležitostné kázně a řeči k napomožení pobožné národnosti. Díl druhý.* Budín: Tiskem Jana Gyuriana a Martina Bagó, 1844, s. 125 – 137.

²⁵ TOMÁŠEK, P. J. *Obchodníci. Povídka z nových časův od Činoráda Wěrného. Svazček I.* Levoča: písmem Jana Werthmüllera a syna, 1846, s. 47.

²⁶ KOLLÁR, J. *Nedělní, sváteční a příležitostné kázně a řeči k napomožení pobožné národnosti. Díl druhý.* Budín: Tiskem Jana Gyuriana a Martina Bagó, 1844, s. 132.

²⁷ TOMÁŠEK, P. J. *Obchodníci. Povídka z nových časův od Činoráda Wěrného. Svazček I.* Levoča: písmem Jana Werthmüllera a syna, 1846, s. 48.

*Kupectví z nábožného a mravného ohledu*²⁸. Tomáškoví *Obchodníci* sa tradične interpretovali ako text, ktorého základnú ideovú os tvorí myšlienka zosúladenia kresťanskej morálky a kapitalistického podnikania. Tento ideový koncept *Obchodníkov* pragmaticky a priaznivo ocenil vo svojej recenzii už J. Francisci slovami: „*podľa uzro-
zumeného plánu zriadené kupectvo a obchod, je najvrúcnejšia naša žiadosť a najbližšia
potreba*“²⁹.

Neskoršie interpretácie tento ideový koncept hodnotili z marxistických hodno-
tových pozícií ako snahu aktivizovať „*sebavedomie rodiacej sa národnej buržoázii,
paralelne s tým do jeho poviedky dostávajú sa i koncepcie dôrazne reakčné*.“³⁰ Naopak
objektívizujúco tento moment Tomáškovy prózy hodnotil V. Marčok, ktorý poukázal
na to, že Tomáškovia predstava nebola utópiou, skôr naopak, rozvoj podnikania bol
„*impulzom pre vznik novodobých národov*“³¹. Podľa V. Marčoka Tomášek pochopil,
že „*ak sa chceme uchovať ako národ, musíme mať silnú buržoáziu*“³². Téma obchodu
a podnikania však nebola tematizovaná prvýkrát v Tomáškových *Obchodníkoch*.
S obrazmi „penězobaživého věku“, o ktorom hovorí Tomášek v úvode svojej prózy, sa
môžeme v prvej polovici 19. storočia náznakovo stretnúť už v Godrovom *Zlatovičovi*
(1830) či v Ottmayerovej novele *Krajina šťastá veľikostí a umeňá* (1835). No najvy-
puklejšie o tomto probléme hovorí práve Kollár vo svojej kázni *Kupectví z nábožného
a mravného ohledu*. Kollárovo vnímanie otázok obchodu a podnikania a akcent na ich
kresťanskú a všefudskú dimenziu, spája Kollára s Tomáškovým vnímaním tejto otázky.
Kollár v tejto súvislosti hovorí: „*kde kupectví není, tam je krajina smutná, ospanlivá,
chudobná; tam je málo života a čerstvosti mezi lidmi; naproti tomu kde je všeliký obchod
a kupectví květoucí, tam jsou hned veselejší obličejé, více užitečných vynálezkův, více
majetku a bohatství*.“³³ Tieto slová Kollárovej kázne a jeho vnímanie otázok obchodu
a podnikania korešpondujú najmä s Tomáškovými úvahami o týchto otázkach v úvode
k jeho próze (*Přístup*). Ďalšia z Kollárových téz, založená na myšlienke „*obchod
a kupectví přináší spojení mezi rozličné lidi, stavy, národy a krajiny vespolek, a jest
jakoby svazek celého lidského pokolení*“³⁴, nachádza dokonca priamu konkretizáciu
a epické rozvinutie v Tomáškovom texte. Tomášek sa totiž usiluje nielen o etickú
a mravnú dimenziu podnikania v intenciách kresťanskej morálky, ale vníma ho aj
ako predpoklad ďalšieho rozvoja slovenskej vzájomnosti a spolupráce medzi slovan-

²⁸ KOLLÁR, J. *Nedělní, svátečné a příležitostné kázně a řeči k napomožení pobožné národnosti. Díl druhý.* Budín: Tiskem Jana Gyuriana a Martina Bagó, 1844, s. 390 – 401.

²⁹ Citované podľa: *Slovenská literárna kritika. I. zväzok.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, s. 109.

³⁰ MRÁZ, A. *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci.* In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty I.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 88.

³¹ MARČOK, V. *Počiatky slovenskej novodobej prózy (Próza klasicistická a preromantická).* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 296.

³² *Ibidem*, s. 296.

³³ KOLLÁR, J. *Nedělní, svátečné a příležitostné kázně a řeči k napomožení pobožné národnosti. Díl druhý.* Budín: Tiskem Jana Gyuriana a Martina Bagó, 1844, s. 394.

³⁴ *Ibidem*, s. 394.

skými národmi, ktoré v próze synekdochicky zastupujú viaceré postavy slovanského pôvodu.

Ďalšou otázkou, ktorá súvisí s Tomáškovou prózou, je problém jej vzťahu k *biedermeieru*. Tento text sa tradične interpretoval ako zavŕšenie preromantickej prózy³⁵ a do súvislosti s *biedermeierom* sa začal dávať len nedávno.³⁶ S *biedermeierom* typologicky úzko súvisí niekoľko tematických, motivických a ideových prvkov tejto prózy. Primárnym typologickým znakom Tomáškových *Obchodníkov*, ktorý najcelistvejšie odráža *biedermeierovskú* kultúrnu atmosféru, je ústredný topos mesta, ktorého použitie zaraďuje tento text vôbec k prvým výsostne „mestským“ prózám v slovenskej literatúre. Mestské prostredie súdobej Pešti a Budína je tu stvárnené v pozitívnom zmysle. Cítíme tu dokonca zásadné prekonanie dobovo preferovaného antiurbánneho kultúrneho modelu, ktorý vo vtedajšej slovenskej literatúre stelesňovali napríklad Hollého selanky *Kráska*, *Horislav* a *Polislav* (*Zora*, 1835 – 1840) preferujúce rurálny kultúrny typ inšpirovaný Vergiliovými bukolickými spevmi a rousseauovským ideálom prírodného človeka neskazeného civilizáciou. Opis veľkomestského exteriéru Pešti v kapitole *Vkročení do Pešče* má dokonca obdivný a ódizovaný charakter, mesto je zobrazené ako centrum kultúry (Alichovského návštevy knižnice, kníhkupectiev, reflektovanie súdobeho divadelného života). Mesto, aj keď je plné nástrah, nerestí a hriechu (prostitutky a verejné domy), je na druhej strane aj nositeľom cností, ktoré reprezentujú predovšetkým „chrámy, školy a vychovávacie ústavy vôbec, čo vše v mestech velikých hojně nachází.“³⁷ Tomášek sa vo svojej próze nevyhýba ani dobovo populárnym moralisticko-didaktickým sentenciám. Mravoučný podtón majú predovšetkým scény z návštevy verejného domu, počas ktorej Alichovský odolá nástrahám pokleslých žien a potvrdí tým vlastnú mravnú bezúhonnosť. Moralisticko-didaktický rozmer má aj Tomáškov dôraz na náboženstvo a vieru v Boha ako najvyššiu autoritu a zdôrazňovanie princípov kresťanskej etiky, ale aj vyzdvihovanie tradičných a *biedermeierovskou* kultúrou preferovaných cností, ako je láska k rodičom, striedmosť, skromnosť, láska k vlasti a národu, ale rovnako sa tu môžeme stretnúť aj s prezentáciou konzervatívnych politických postojov, ku ktorým patrí odpor voči radikalizmu a reformám (vložený do prehovoru stoličného pána v jednej z debát v dome pani Turskej), pričom jedinou opodstatnenosť a legitímnosť má práve „láska k národnosti a horlení za ni“³⁸. S *biedermeierom* súvisí aj množstvo idealizovaných

³⁵ V týchto intenciách text interpretuje Viliam Marčok: *Počiatky slovenskej novodobej prózy*. Vydavateľstvo Bratislava: SAV, 1968, s. 293 – 348.

³⁶ Porov. VOJTECH, M. *Biedermeierovské tendencie v slovenskej literatúre národného obrodenia*. In: *Biedermeier v českých zemích*. Praha: KLP, 2004, s. 377 – 385; VOJTECH, M. *Preromantizmus a biedermeier. Terminologické a typologické súvislosti a odlišnosti*. In: VOJTECH, M. *Od baroka k romantizmu. Literárne smery a tendencie v slovenskej literatúre v rokoch 1780 – 1840*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2003, s. 104 – 112.

³⁷ TOMÁŠEK, P. J. *Obchodníci. Povídka z nových časův od Činoráda Wěrného. Svazček I*. Levoča: Písmem Jana Werthmüllera a syna, 1846, s. 48.

³⁸ *Ibidem*, s. 21.

typov postáv (Alichovský ako prototyp morálne čistého a nábožensky založeného človeka; pani Turská, filantropicky stvárnená postava majiteľky penziónu; pani Bárová s pozitívnym vzťahom k služobníctvu zobrazená ako tradičný prototyp *biedermeierovskej* ženy ako ochrankyne „rodinného krbu“) a tradičných tematických a epických prvkov, ako sú konverzačné meštianske salónne scény či sentimentalizovaný obraz plesu.

Tretím okruhom, na ktorý je potrebné upozorniť v súvislosti s Tomáškovým prozaickým fragmentom, je otázka jazyka a jej česko-slovenské súvislosti. Ako už bolo povedané, Tomáškov prôza bola publikovaná po česky v roku 1846, a túto skutočnosť dobová kritika i literárna história dávala do súvislosti s útokmi voči štúrovskej slovenčine. Viac ako skutočnosť, že Tomáškov text bol vydaný po česky, zaujalo dobovú kritiku a neskôr aj literárnu históriu to, že Tomášek necháva niektoré postavy slovenského pôvodu hovoriť po slovensky, presnejšie stredoslovenským nárečím. J. Francisci vníma slovenčinu, ktorú autor vložil iba do úst jednoduchého furmana a sluhu ako snahu „*ukázať to nehodné a naozaj nízke prezývanie krásnej našej slovenčiny*“³⁹. Oproti tomu Hurban vníma Tomáškovu jazykovú prax (na rozdiel od ostatných rovín textu) zhovievavejšie: „*Pekné figúrky sú prostosrdečný voziar Jurko a statočný Rovný, poslušný dvorský (Hausknecht), ktorých necháva pán spisovateľ po slovensky hovoriť; a nám sa veru ich charakterističnosť veľmi páčila*.“⁴⁰ No kladie si zároveň aj otázku, „*prečo len týmto dal po slovensky hovoriť, či vari zato, lebo takíto ľudia tak vravia?*“⁴¹ A ďalej sa pýta, prečo autor nenechal po slovensky hovoriť aj hlavného hrdinu Alichovského. S Francisciho názorom polemizoval K. Havlíček. Vo svojej recenzii *Obchodníkov* na margo Francisciho kritiky píše: „*vyčítalo se mu i to, že prý vozkové a nižší slovenské osoby v jeho pověsti slovenským nářečím mluví a ostatní ve spisovném jazyku, že tím naschvál jako slovenskou řeč snižuje. Tomu však odporujeme. Jest věc velmi příhodná, že nižší lid jazykem sprostým mluví, jelikož knihy nečítaje ve spisovné řeči povědom není; naopak my p. Věrného za to chváliti musíme, poněvadž na pravou cestu uhodil, na které opravdu nářečí místní svou platnost má, ne pak v novinách a v časopisech, jako p. Štúr si myslí*.“⁴²

Použitie slovenčiny v kontexte po česky písaného literárneho textu si neskôr všímala i literárna história. A. Pražák tento Tomáškov postup vníma ako prostriedok lepšej charakterizácie postáv a ako snahu o „*realnejší ráz povídky než nešetnosť či zlomyslnost k slovenštině [...], jak Tomáškoví Štúrovci později vytýkali*“⁴³, a vyslovuje v tejto súvislosti hypotézu, že práve preto autor *Obchodníkov* nikdy nedokončil. Aj A. Mráz vníma toto jazykové špecifikum textu ako súčasť autorovej realisticko-dokumentárnej tendencie

³⁹ Citované podľa: *Slovenská literárna kritika. I. zväzok*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, s. 111.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 84.

⁴¹ *Ibidem*, s. 84.

⁴² HAVLÍČEK, K. *Sebrané spisy. Vydány nákladem Svatoboru. Svazek I*. Praha: Tisk Jaroslava Pospíšila, 1870, s. 199.

⁴³ PRAŽÁK, A. *Slovenské studie*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1926, s. 54.

a snahy „zachytiť vernú podobu skutočnosti a včleniť ju do svojho umeleckého plánu“⁴⁴. No na druhej strane použitie slovenčiny v prehovoroch postáv z nižších spoločenských vrstiev vníma ako snahu stavovsky dištancovať „prostých dedinských ľudí od ostatných postáv z poviedky“⁴⁵. Túto Tomáškovu tendenciu však nemožno zjednodušene vnímať ako znevažovanie slovenčiny či iba ako príznak triednej diferenciacie postáv. Tento jav je potrebné reflektovať v súvislosti s nástupom viacjazyčnosti v literatúre a v literárnych textoch 30. rokov. V. Marčok v tejto súvislosti uvádza, že „Tomáškov jazykové riešenie potvrdzuje, že v 30. rokoch 19. storočia dochádza k rozkolísaniu estetického vkusu v oblasti jazyka“⁴⁶ a obidve vtedajšie spisovné podoby literárnych jazykov – bernolákovčina i čeština – sa začínajú pociťovať ako strnulé. Najmarkantnejšie je to viditeľné v próze a v dráme. V prozaických textoch A. Ottmayera a M. Sucháňa publikovaných v almanachu *Zora* vidíme vnášanie regionálnych nárečových prvkov do reči postáv i rozprávača, v Herkelovej próze *Premena* (1836) dokonca použitie strednej slovenčiny s niektorými znakmi oravského nárečia. Sklon k viacjazyčnosti je však silnejší v dramatických textoch. Prvky jazykovej stratifikácie postáv môžeme pozorovať už vo fraške Juraja Palkoviča *Dva buchy a tri šuchy* (1801), no intenzívnejšie ho môžeme vnímať v rôznych podobách a proporcionality najmä v dramatických textoch z 30. rokov 19. storočia – v hrách Jána Chalupku a Štefana Petruša⁴⁷.

Tomáškov prozaický fragment *Obchodníci* ojedinelosťou témy, spôsobom spracovania smerujúcim k prehodnoteniu tradičných schém zaužívaných v slovenskej próze 30. rokov 19. storočia, akcentom na dobovo aktuálnu skutočnosť, ale aj vďaka nebyválnemu záujmu slovenskej a českej literárnej kritiky, predstavuje jedinečný príklad prozaického textu, ktorého evidentnou ambíciou (napriek jeho fragmentárnosti) bolo posunúť výrazne vpred proces emancipácie prózy a jej smerovanie k vyššej estetickej funkcii.

doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2, 814 99 Bratislava – Slovenská republika
miloslav.vojtech@uniba.sk

⁴⁴ MRÁZ, A. *Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci*. In: Litteraria. Štúdie a dokumenty I. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 92.

⁴⁵ Ibidem, s. 91.

⁴⁶ MARČOK, V. *Počiatky slovenskej novodobej prózy (Próza klasicistická a preromantická)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 331.

⁴⁷ V. Marčok v súvislosti s jazykom *Obchodníkov* hovorí, že „Tomáškov próza predstavuje krajnú situáciu, keď vedľa seba existujú dva samostatné a rovnoprávne útvary, schopné plniť estetické funkcie. Protiklad čeština – stredná slovenčina sa koncom tridsiatych rokov pociťoval ako protiklad estetický. Jedni ho prijímali kladne, iní záporne. Stredná slovenčina nemá u Tomáška príznak komickosti, lebo sa uplatňuje samostatne a nie sprostredkovane.“ Ibidem, s. 332.

